

Sõnavõistlus andis uued eesti sõnad

Tiiu Erelt

eesti keele instituudi teadur

17. septembril 2002 kuulutasid Emakeele Selts, Euroopa Liidu infosekretariaat, haridusministeerium, eesti õigustõlke keskus ja Postimees välja sõnavõistluse, et täita lünki eestikeelses Euroopa Liidu sõnavaras. Rahvas reageeris elavamalt, kui võistluse korraldajad oodata oskasidki. Kirju tuli 111 ja Internetis oli sõnu pakkumas käidud 546 korral. (Täpset osavõtjate arvu sellest ei saa, sest üsna paljud kordasid oma ettepanekuid või tegid pakkumisi mitmes jaos. Ligi 600 võis osavõtjaid siiski olla.) Peagu igaühel oli pakkuda mitu sõna, nii et kokku oli ettepanekuid umbes 5300 (sh korduvad).

Tulemusi vaagitud žüriisse kuulusid:

esimees Mati Erelt (Emakeele Seltsi esimees, Tartu ülikooli eesti keele professor)

liikmed

Erkki Bahovski (Postimehe välisuudiste toimetuse juhataja)

Tiiu Erelt (eesti keele instituudi vanemteadur)

Toomas-Hendrik Ilves (Riigikogu liige)

Krista Kerge (pedagoogikaülikooli ja õigusinstituudi õppejõud)

Peeter Kreitzberg (Riigikogu liige)

Raivo Rammus (eesti õigustõlke keskuse peatoimetaja)

Hannes Rumm (Euroopa Liidu infosekretariaadi juhataja)

Tõnu Tender (haridusministeeriumi keeletalituse juhataja)

Häid ettepanekuid saabus palju, kuid žürii otsustas iga mõiste tarvis välja valida ühe sobivaima sõna. See soodustaks nende omaksvõtmist ja keeles juurdumist.

Sõnavõistluse 2002 žürii soovitab kasutusse järgmisi sõnu:

1. *ad hoc*-komisjoni või -komitee asemel **sihtkomisjon, sihtkomitee**

See komisjon moodustatakse teatavaks juhtumiks – tal on kindel eesmärk, otstarve ehk siht. Uus liitsõna on võrreldav eesti keeles juba tuntud *siht*-liitsõnadega, kus varem öeldi pikemalt *sihtotstarbeline*: sihtannetus, -asutus, -fond, -kapital, -laen, -programm, -rahastamine jm.

Neid liitsõnu pakkusid 29 osavõtjat.

2. globaliseerumise kõrval **üleilmastumine**

Esimese katse võõrsõna kõrvale omasõna leidmiseks tegi „Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999”, esitades sõna *maailmastumine*. Kuivõrd tähendus on majandusliku, sotsiaalse ja kultuurilise koostöö ning vahetuse laienemine üle kogu maailma, siis eelistas žürii sõnaühendist *üle ilma* pärast liitmist tehtud tuletist *üleilmastumine*. Vajaduse korral oleksid olemas ka tegusõnad: globaliseerima = *üleilmastama*, globaliseeruma = *üleilmastuma*.

Seda sõna pakkusid 14 osavõtjat.

Peale selle pidasid otsustajad heaks mõtteks ka *üleilmastumise* kokkutõmmet tehissõnaks *ülmastumine* (3 osavõtjalt).

3. (Euroopa) integratsiooni kõrval **lõimimine, lõiming**

Uued tuletised on tehtud väga vanast tüvest *lõim* : *lõime* metafoorse kujutluse alusel. Euroopa eri osad ühtlustuvad ja ühinevad tervikuks, mida piltlikult nagu kangast seovad lõimelõngad. Samast tüvest saame ka tarvilikud tegusõnad *lõimima* = integreerima ja *lõimuma* = integreeruma. *Lõimima* kohta on andmeid ka murdekeelest.

Selle uudse idee esitas Ain Kaalep.

4. kriisikorralduse, -ohjelduse, -reguleerimise asemel **kriisiohjamine**

Tuleb väljendada rahvusvahelisi meetmeid, mille eesmärk on takistada kriisi või konflikti kontrollimatut laienemist. On otstarbekas jätta liitsõna eesosaks *kriisi*-, kuid võtta järelsaks *ohjamine*, mis otsest tähenduses on ohjadest juhtimine, piltlikult on aga tähendanud vaos ehk ohjes hoidmist ning alates 1970. aastate algusest oskussõnana ka töö konkreetset juhtimist ja korraldamist. Liitsõna *kriisiohjamine* peaks väljendama, et ohjad on kindlalt peos ja kriis ei pääse kontrolli alt välja.

Otse seda liitsõna pakkusid 8 osalejat, kuid ohjade motiiv esines veel paljudel teistelgi.

Peale selle pidas žürii tarvilikuks liitsõna *kriisimaandamine* (kahe võistleja *kriisimaandus*), mis toob esile kriisi lõppfaasi.

5. nulltolerantsi asemel täisleppimatus

Žürii kaalus sõnade *leppimatus* ja *sallimatus* tähendusvarjundeid, pidades üldises mõttes sobivamaks neutraalset sõna *leppimatus*. Et leppimatus ühiskonnaenaenuliku käitumisega peaks olema täielik, siis valiti välja eesosaga *täis-* tugevdatud variant *täisleppimatus*. Sallimatuses sisaldub juba vaenulikkust, millel puhuti võib olla negatiivne mõju. Tarvilik on ka sõna *lausleppimatus*, kui leppimatus saab ühiskonnas üldlevinuks. (Otse seda sõna ei olnud pakutud, küll aga muid *laus-sõnu*.)

Liitsõna *täisleppimatus* esitasid võistlusele Helgi Ilo ja Mait Talts, kuid emb-kumb liitsõnaosa – kas *täis-* või *leppimatus* – sisaldus veel mõneski ettepanekus.

6. Inglise sõnade *opt-in* ja *opt-out* asemele sobivat uudisvastet ei laekunud.

7. subsidiaarsuse kõrval lähimus, lähimuspõhimõte

See põhimõte ütleb, et valdkondades, mis ei kuulu tema ainupädevusse, võtab Euroopa Liit meetmeid vaid juhul, kui need on tõhusamad liikmesriikide omadest. Sama kehtib riikliku ja kohaliku omavalitsuse tasandi kohta. Tuletise *lähimus* (*lähim* + *us*) pakkuja Aado Keskpai on oma ideed selgitanud: „Termini laiem tähendus on otsustamine võimalikult inimestele lähedasel tasandil.”

Sama idee sisaldub ka pakkumuses **lähipädevus, lähipädevuse põhimõte**, mille on teinud Jyväskylä rahvaülikooli eesti keele rühm.

8. struktuurifondide asemel tõukefondid

Sobivamat sõna vajasid neli fondi, millest rahastatakse ELi mahajäänudate piirkondade majandus- ja sotsiaalarengu kiirendamist struktuuriliste ümberkorraldustega. Senine *struktuurifondid* oli selle märkimiseks raskesti läbinähtav sõna. Žürii peab paremaks lahenduseks liitsõna *tõukefondid*, sest nende raha peab andma tõuke arengu kiirenduseks ja mahajäämusest ülesaamiseks.

Sõna pakkusid Eduard Selge ja Silvi Nemvalts.

9. *task force*'i asemel **rakkerühm** ja **rakkejõud**

Ingliskeelne väljend *task force* tähendab 1) teatud ülesande täitmiseks loodud töörühma ja 2) erioperatsiooniks moodustatud väeüksust. Seni on eesti vastena proovitud *töökonda*, mis pole aga üldist poolehoidu leidnud. Nüüd hakkas žüriile mitmesaja ettepaneku hulgast silma ilmekas liitsõna *rakkerühm*, s.o rühm inimesi, kes on rakkes (= tööga kõvasti seotud, tegevuses) neile antud ülesande täitmisel.

Selle idee esitas sõnavõistlusel Endel Valdas.

Sõjaväes soovitas žürii sama idee kohaselt kasutada sõna *rakkejõud*. Järelosa *-jõud* pärineb mitmelt võistlejalt, sh kolonel Arvo Sireli pikemast kirjast, niisamuti aitas see kiri paremini aru saada väljendatavast mõistest.

10. *twinning*'i asemel **mestimine**

Mõiste märgib ELi liikmesriigi ametniku lähetamist kandidaatriiki nõustama kindlat projekti, töötama koos nõustatavaga. Võistlus andis värske idee kasutada selle kohta vana keeles olemasolevat sõna *mestima*, mis tähendab mesti lööma, mestis olema, ühel nõul tegutsema. Kõnekeelesõnale uue, kirjakeelse tähenduse andmise idee on pakkunud Kadri Roos. Vajaduse korral saab kasutada ka tuletist *mesting*.

11. valitsusvälise organisatsiooni asemel **vabaühendus**

See on rahvusvaheline või sisemaine valitsustest sõltumatu organisatsioon, mis võib olla mitmesuguse suunitlusega. Žürii valis välja võimalikult laiatähendusliku liitsõna *vabaühendus*, mida pakkus 10 osavõtjat. Eesosa *vaba-* sisaldus veel paarikümnes ettepanekus.

12. ühenduse *acquis* asemel **ühenduse õigustik**

See on ELi liikmesriike siduvate õigusaktide (õiguste ja kohustuste) pidevalt täienev kogum, mille Eestigi liitudes peab tervikuna üle võtma. Andres Aule on selle jaoks juba mitu aastat tagasi teinud tuletise *õigustik* (kogumit märkiv liide *-stik*), kuid see sõna on oskusõnastikes esinemisest hoolimata mitmesugustel põhjustel visalt juurdunud.

Võistlusel tuletati *õigustikku* meelde 8 korral, sh tegi seda sõna esmalooja A. Aule. Žürii pidas *ühenduse õigustikku* kõnealuse mõiste jaoks parimaks lahenduseks.

Uute sõnade tegijad

1. sihtkomisjon, sihtkomitee 29 osavõtjat:

Rainer Küngas, Jaak Toss, Karen Kunnas, Lauri Leht, Vahur Sabre, Reedik Riit, Juhan Javois, Andres Soojärv, Helle, Matti Masing, Ave Poom, Anu Martin, Merike Rebane, Tanel Veisson, Jaanus Kamber, Jaan Laats, Reedik Mägi, Leemet Paulson, Vallo Adamson, Vastaja, Joosep-Georg Järvemaa, Kristjan Kangro, Reet Mändar, Aino Ingrid Sepp, Sirje Tambaur, Andres Aule, Kalle Klauks, Tõnu Otsason, Natalja Schönfeld

2. üleilmastumine

Kullo Vende, Rene Ansip, Silvi Nemvalts, Tõnu Otsason, Allan Alaküla, Enn Oja, Agu Saukas, Malle Koor, Jon Ender, Jüri Baumann, Tarmo Pikner, Lauri Vahtre, Jaak Umborg, Indrek Ibrus

ülmastumine

Valev Tari, Enn Esko, Valdi Reinas

3. lõimimine, lõiming

Ain Kaalep

4. kriisiohjamine

Heljus-Johannes Vaher, Riina Vällo, Helle Vilu, Mait Talts, Tõnis Ohu, Raul Johanson, Reedik Riit, Anti Alasi

kriisimaandus

Arvo Ukleika, Enn Esko

5. täisleppimatus

Helgi Ilo, Mait Talts

6. –

7. lähimus(põhimõte)

Aado Keskpaik

lähipädevus, lähipädevuse põhimõte

Jyväskylä rahvaülikooli eesti keele rühm

8. **tõukefondid**
Eduard Selge, Silvi Nemvalts
9. **rakkerühm**
Endel Valdas
10. **mestimine**
Kadri Roos
11. **vabaiühendus**
Inna Soone, Leemet Paulson, Urmas, Andrus Lepikov, Jaan Laats, Igor ;)), Jüri Ruut, Helgi Ilo, Matti Masing, Kristel Toom
12. **ühenduse õigustik**
Andres Aule varem loodud sõna

Žürii otsustas anda välja 4 esimest, 4 teist ja 6 kolmandat auhinda.

I auhinna said: Ain Kaalep (*lõimimine, lõiming*), Aado Keskpaik (*lähimus*), Endel Valdas (*rakkerühm*) ja Kadri Roos (*mestima*)

II auhinna said: Helgi Ilo (*täisleppimatus ja vabaiühendus*), Mait Talts (*täisleppimatus ja kriisiohjamine*), Eduard Selge (*tõukefondid*) ning Silvi Nemvalts (*tõukerahastud ja üleilmastumine*)

III auhinna said: Tõnu Otsason (*üleilmastumine ja sihtkomisjon*), Reedik Riit (*kriisiohjamine ja sihtkomisjon*), Jaan Laats (*vabaiühendus ja sihtkomisjon*), Matti Masing (*vabaiühendus ja sihtkomisjon*), Andres Aule (*ühenduse õigustik ja sihtkomitee*) ning Leemet Paulson (*vabaiühendus ja sihtkomisjon*)

Ergutusauhinna sai Jyväskylä rahvaülikooli eesti keele rühm (*lähipädevus*).

Tulemused kuulutati välja 25. novembril 2002. Sõnavõistluse kokkuvõtete tegemine ja edukalt osalenute austamine oli Tallinnas eesti keele instituudi saalis 28. novembril.

Sõnameistrite head ja vead

Eeltoodud kokkuvõtte, mille olen kirjutanud sõnavõistluse žürii nimel ja ülesandel, peaks näitama nii mõndagi. Esiteks seda, et sõnavõistlus läks hästi korda: oleme saanud 11 mõiste jaoks tabavad eesti sõnad. Leidmata jäi ühe kaksikmõiste jaoks. Teiseks, et meil on väga palju keelehuvilisi inimesi ning sugugi mitte ainult Tallinnas ja Tartus, vaid terves Eestis ja väliseestlastegi hulgas.

Sõnameistrid (siin tähenduses 'uute sõnade valmismeisterdajad') on meil alates VI klassi õpilastest kuni nende eestlasteni, kes on jõudnud juba kaugemale üle 80 eluaasta. Üllatusena löid võistlusel kaasa isegi eesti keelt õppivad soomlased. Nii kaua kui leidub palju eesti keelt väärtustavaid inimesi, on eesti keelel elus püsimise eeldusi. Umbes 600 inimest võttis vaevaks raskete mõistete üle järele mõtelda ja oma mõttetöö viljad sõnaotsijatele läkitada.

Samal 2002. aasta sügisel korraldati veel kaks sõnavõistlust ja needki olid menukad. Esimesena tegi septembris sõnavõistluse Maa-leht, otsides head sõna puidugraanulite tähistamiseks. Ettepanekuid oli 45 ning nende hulgast valiti välja *kabulad*, *prullid* ja *puruskid* – üks toredam sõna kui teine.

Ajaliselt teine oli siinses kirjutises kirjeldatav sõnavõistlus. Ning ruttu selle väljakuulutamise järel korraldas oma sõnavõistluse ka Eesti Päevalehe kirjanduslisa Arkaadia (ei saanud ju Postimehest maha jääda). Seal oli esitatud 21 sõna ja sõnaühendit, mille asemele otsiti uusi eestikeelseid vasteid, nt *performance*, *asotsiaal*, *amerikaniseerumine*, *kohalike omavalitsuste valimised*, *holokausti mälestuspäev*, *online*, *skännima*, *copywriter*, *investeerima*, *push-up*. Rõhutati, et see võistlus on elulähedasem. Saadi üle 500 sõnakandidaadi, millest suur hulk avaldati leheski. Niisiis tahan sellega öelda, et meil jätkus keelehuvilisi inimesi võistleva isegi kolmel sõnavõistlusel.

Kuid mis on sõnavõistlusele saadetu väärtus, mida pakutust kasutusele võtta? Arkaadia sõnavõistlusel žüriid ei olnud, Arkaadia ise tõstis mõne sõna kiitvalt esile, kuid üldiselt läks saadud materjali laus-esitamise peale, jättes edasise lahtiseks.¹

Keelekasutajal on aga raskevõitu ise valida, kui talle pakutakse nimestik – nt asotsiaali tarvis (sulgudes sõnaloojate märkused): *linnasant*, *heitur*, *tõrjus*, *vuhh*, *vaesur*, *irdik*, *kurbik*, *heidiklane*, *porik*, *minet* (= minetanud lootuse), *lootsuk* (= elumerel hulpiv lootsik), *vaadik*

(tihti „elab vaadis”, alkohoolik sinna juurde), *kaltsik, kaltsuk, muldur, prahik, prahtur, pahnik, pahnur, sopu* (sõnast *sopp*), *riigitu, eluheidik, elusant, maa-alune, vintski* (viin, vintisolek ja hämmastav vintskus), *sant, prükkar, jäänur, jäänum, loodik* (-u), *käbal* (-a). (Ise valiksin nende hulgast välja sõna *eluheidik*, vrd ka ÖS 1999-s antud *ühiskonnaheidik*.)

Emakeele Seltsi, ELi infosekretariaadi, haridusministeeriumi, eesti õigustõlke keskuse ja Postimehe sõnavõistlusel töötas hoolas žürii läbi umbes 5300 pakkumust ning otsis välja parimad – tabavad liitsõnad, uued tuletised, olemasolevatele sõnadele osavalt antud uued tähendused, kõnekeelest kirjakeelde toodud sõnad, mis on pandud rakkesse uues ootamatus, ent ühtaegu ka ootuspärases tähenduses. Saadeti palju häid ettepanekuid ja oli rõõm näha, et vallatakse kõiki sõnaloomeviise – ollakse keeleteadlikud ja keeletundlikud, seegi on eesti keele püsimise eeldusi.

Otsustajate töös oli peamine, et kasutamiseks väljavalitud sõnad oleksid täpsed, selged, keeleliselt korrektsed. Tuli hoolsalt jälgida nii sisulist kui ka keelelist külge. Võidusõnadest oli juttu eespool, kuid paljusid inimesi on huvitanud, mida üldse võistleva saadeti ja mida žürii oma valimistöös arvestas. Järgnevalt kirjeldan keelelisi valikupõhimõtteid, analüüsides sedagi, kas ja kuivõrd oli nende nõuete vastu eksitud.

1. Sõna peab olema eestipärane.

Võistlust ei korraldatud selleks, et saada uusi võõrsõnu. Neid tuleb meile paratamatult pidevalt ja nii see peabki olema, sest elame tihedates sidemetes muu maailmaga. Võistlusel ei mõeldud ka võõrsõnade komisjon, komitee, fond või kriis tõrjumist. Isegi kodukootud võõrsõnu ei saa täielikult eitada: nt 1972. a sõnavõistlusel võeti hea pakkumusena vastu *kukeroon* = põlevkivituhkbetoon, ning sõna *kineast* on samuti kohapeal loodud võõrsõna. Kuid samal ajal püüame elada edasi omas keeles ning täiendada seda keelt oma eesti ainesega.

Ometi oli esimese mõiste, s.o üheks teatavaks juhtumiks moodustatava komisjoni või komitee jaoks pakutud sõnu *keissigrupp, topgrupp, udee, adokee, adoktee, bunghole, detuur, kikormaat, kommerfondeer, komsjetee, lobreen, nogogogosh, parinee, patrick*, kus võib näha inglise tüvesid, järgsilbi pearõhku, pikki täishäälikuid järgsilbis, võõrapäraseid häälikuühendeid, võõrsõnatähti jms. Samad vead

on ka *struktuurifonde* asendama pakutud sõnadel *abimani*, *foundstuk* ning *rapiidid*, *siriidid*, *struktifid*.

Mitte kuidagi ei saa eestipäraseks pidada ka eelmainitud komisjoni jaoks pakutud vene-eeskujulisi silplühendeid *soskom*, *spetskom*, *suboptnullkri* või valitsusvälise organisatsiooni tarvis mõeldud sõnu *valvälorg*, *vaväorg*, *vaborg*, *välorg*, *apolorg*, *avalorg*, *erorg*, *exsorg*, *indorg*, *valiorg*, *Veeorg*. Vene silplühendite surve aeg peaks jääma minevikku vähemalt kolme aastakümne taha.

2. Lahendus peab olema lühike, täpsemalt: mõistliku pikkusega.

See ei välistanud asjalikke liitsõnu, kuid tähendas näiteks selliste jutustavate pakkumuste väljapraakimist nagu: *hetkeaja tüli lahendamise kohus* (*ad hoc*-komisjon), *hästi suure õnnetuse juhtimine sobilikus suunas* või *halbseisparandus* (kriisikorralduse jaoks), *rahvavaenulikkuse käitumise vaoshoidmine* (nulltolerantsi jaoks), *euroopa eri osade kogum* või *kokkukõikeuroopas* või *kõik ühte kohta kokku* (viimased kolm eurointegratsiooni tarvis).

3. Sõna peab saama hõlpsasti hääldada.

Igal keelel on oma fonotaktika, st häälikute kombineerumise reeglistik.

Näiteks ütleb üks eesti fonotaktika reegleid, et eesti sõna esisilbis saab esineda 9 täishäälikut, järgsilbis ainult 4 (*a u e i*). Seetõttu ei sobi 1. punkti all näidetena toodud järgsilbi *o*-ga *adokee* või *nogogogosh*, ei sobi ka järgsilbi *õ*-ga *põpõplõks* (sama *ad hoc*-komisjoni jaoks) ega *mõgõp* (globaliseerumise jaoks).

Keeles endas on reegel sellegi kohta, missuguseid konsonantühendeid eestlane kergesti välja ütleb ja mis tal sinna nimestikku ei kuulu. Eesti konsonantühendid ei ole näiteks *strd* – sõnas *mustrdus* nulltolerantsi jaoks, *rld* – sõnas *vurldimine* globaliseerumise jaoks, *btr* – sõnad *subtrav* subsidiaarsuse jaoks, *pnn* – sõnas *lepnemine*, *ndl* – sõnas *ühtlundlus*, *shm* – sõnas *shmässimine* (kolm viimast integratsiooni jaoks). Või proovige hääldada *fruktstrukt* (struktuurifondi jaoks).

Veel olnuks arukas järele mõtelda, kas kirja pildis kena mõte ei pööra suulises kõnes pisut kiiva, nt globaliseerumise jaoks pakutud *globimine*, kus eestlase häälduses puudub sõnaalgulise *g* ja *k* vahe. Või oli see taotluslik, et globaliseerumine viib välja klobimiseni? Siis puudus žüriil julgus sellele nähtusele nii radikaalset hinnangut anda.

4. Sõna peab saama hõlpsasti käänata või pöörata, vormid ei tohi eksitada.

Mõni sõna võib tunduda õnnestunult motiveerituna, vastata ilukriteeriumidele jne, aga ometi ... Eriti ettevaatlik tuleks olla laadivahelduslike tüvisõnade ja tuletistega. Vanades juurdunud sõnades vormihomonüümia ei sega, uutes aga küll.

Globaliseerumise jaoks pakuti sõna *valg*. Selge, et pakkujat on motiveerinud mõte sellest, kuidas suurfirmade tegevus ja Ameerika kultuur valguvad üle maailma laiali. Sõna *valg* korrapärane omastav on aga *valu*, vrd *kulg* : *kulu*, *ulg* : *ulu*, *sulg* : *sulu*. Mõtelgem kasutuse peale: globaliseerumise pooldajad oleksid *valu pooldajad*, kapitali ja globaliseerumise võidukäik oleks *kapitali ja valu võidukäik*.

Ei olnuks tark tegu midagi välja valida ka 1. punkti lõpus näiteks toodud rohkete *org*-silbiga lõppevate sõnade hulgast. Käänded *eraorgi*, *valiorgid*, *indorgis*, *Veeorgile* vaevalt kedagi vaimustaksid.

Nulltolerantsi asendajate seas oli tuletis *eie*, mille saamisviisiks tuleks arvata: tüvi *ei* + liide *e*. Ei kuritegevusele! Aga kuidas seda käänata? Sõnalooja tahtis *eie* : *ei*, aga sellele pole käänamissüsteemist paralleeli leida. Ehk on *eie* : *eide* (nagu *heie* : *heide*, *hüüie* : *hüüide*)? Omastav on III vältes, aga ega see kirjapildis välja tule. Kirjas loeme: „valitsuse *eide poliitika*, mille puhul ei jäeta karistamata kõige väiksemagi seadusrikkumise eest”. *Eie* : *eidme* nagu *suue* : *suudme* kindlasti ei ole, *eie* : *eige* nagu *oie* : *oige* ei saa ka kuidagi tulla (*g* saab tulla verbi tüvest), küll aga on võimalik vältevahelduslik *eie* (II välde) : *eie* (III v), nagu käänamine sõnu *palve* või *tõrje* ning struktuurilt kõige lähemaid *aie* : *aie* (III välde), *raie* : *raie* (III v). Raskustesse me selle tuletisega igatahes satuksime ja seetõttu oli parem valida midagi muud.

5. Tuletis peab vastama eesti keele **tuletusreeglitele**.

Võistlejad said oma tuletusvõimeid hästi näidata *globaliseerumisele* sünonüümi otsimisel. Teatavasti oli siin varem proovitud tuletist *maailmastumine*. Panin selle „Eesti keele sõnaraamatusse ÕS 1999” ja aastakese hiljem sai sõna tänu paarile prominentsele kasutajale ajakirjanduses tuntuks. Igas kontekstis rahuldav lahendus see siiski polnud. Sõnavõistluselt saadud *üleilmastumine* on lihtne, aga tabav, selgesti läbipaistev tuletis – üle ilma levimine.

Vaatleme võrdluseks muid pakkumusi, kus jälgige nii tüvesid kui ka liiteid: *ilmastumine*, *ilmlemine*, *pallistumine*, *pallumine*, *maakeras-*

tumine, kerastumine, kõiksumine, munastumine, suppistumine. Viimases tuletises on vägevuse mõttes kaks *p*-d, mis on aga tuletusviga, sest ei peaks olema mitte III, vaid II välde. Ülejäänud on tuletuslikult õiged, aga edasi tuleb halvem: *ilmluseerimine, maailmeerimine, pilviteerimine, ühiseerimine, ülmaskuteerimine*. See on arvutiseerimise loomulik järg – kes soosib seda pretsedenti kui eesti tüvele eeri-võõrliite lisamist, peab olema valmis ka eelnimetatud „tuletisteks”.

Kahjuks pakuti seesuguseid muudegi mõistete tarvis. Nii on *integratsiooni* sünonüümide hulgas eesti tüve ja *ioon*-liite sulatiseid *terviksioon, ühtsioon, samioon* (tüvi *sama*). Võõrliidet oma tüve küljes on näha ka *subsidiaarsuse* jaoks sõna otsimisel: *näilism, vallaniteet, ainumeerimine, tõhuseerimine, paremiaarsus, valikulaarsus, ülimateerimine*. Püüdkem siiski võõrliiteid liita üksnes võõrtüvedele (vrd *sno-bism, kontinuiteet, optimeerimine, regulaarsus, animatsioon*).

Raske oli žürii tähelepanu köita sellistel tuletistel, mis saadud mõnest niigi ületuletatud tüvest. Võtame suure näiterühma (*euro*)*integratsiooni* tarvis tehtud pakkumuste hulgast – tüvede *üks : ühe : üht* ja *ühine* tuletised. Kuivõrd neid oli väga palju, siis loetlen ainult enesekohaseid tegusõnu: *üheldumine, ühemine, ühendumine, ühenemine, ühestumine, ühildumine, ühindumine, ühinemine, ühistumine, ühitumine, ühtsumine, ühtestumine, ühtimine, ühtlemine, ühtlustumine, ühtnemine, ühtumine* – nii et üks suur *euroühe* (mida oligi palju pakutud).

Aga kas see siiski on see, mida Euroopa Liiduga liitudes ootame ja tahame – suurejooneline ühekssaamine ennast võib-olla kaotades? Oli tarvis teistsugust ideed ja võistlus andis sellegi – poeetilise mõtte lahendada probleem hoopis *lõime* kaudu (vt žürii soovitus p 3).

6. Liitsõna peab vastama eesti keele liitmisreeglitele.

Kui võistlejate tuletusvõimete analüüsi põhjal paistab selgesti, et tuletus käib paljudele üle jõu, siis liitsõnade pilt on rõõmustav – tüvesid liita osatakse hästi, teatakse nimetavalise, omastavalise ja lühitüvelise liitumise reegleid. Vormi vastu peagu ei eksita, iseasi on, kuivõrd väljendusrikas on pakutud liitsõna. Žürii arvates on väljavalitud liitsõnad *sihtkomisjon* (~ *sihtkomitee*), *kriisiohjamine, täisleppimatus, tõukefondid, rakkerühm, vabaiühendus* oodatav väljendusvõime olemas.

5. ja 6. punktiga, s.o sõnamoodustusega seoses vaatleme veel moodustusvõimet ja süsteemivõimet.² Võistlussõnade hindamisel tä-

hendas moodustusvõime jälgimine selle silmaspidamist, et pakutud sõna või sõnaühendi ümber saaks vajaduse korral teha tuletuspesa ja liitsõnasarja.

Moodustusvõimetuse puhul on tarvilike edasimoodustiste saamine kas täiesti võimatu või mingil põhjusel ära lõigatud. Kui võtnuksime *integratsiooni* sünonüümiks *kõik ühte kohta kokku*, siis polnuks tegusõnade (= integreerima ja integreeruma) saamise võimalust.

Isegi lühitüve puhul võib tekkida ületamatuid raskusi. Nt eeltoodud näide *valg* : *valu* (globaliseerumine). Keeles juba olemasolev verb *valguma* 'lialli minema' ei tuleks toime spetsiaalse sisu (= globaliseeruma) väljendamisega. Ei saaks tuletada sünonüümi *globaliseerima* jaoks (*valgutama?*), homonüümia tõttu oleks blokeeritud vajalikud omastavalise liitumisega liitsõnad (*globaliseerumisvastased – valuvastased*). Niisiis olnuksime kinni pakutud sõnatüve nimetavas käändes.

Väike moodustusvõime seisneb selles, et sõna annab kohmakaid või ebaloomulikke või liiga pikki tuletisi ja liitsõnu. Võib avalduda selleski, et osa tarvilikku saab, aga mitte kõike. Näiteks sain ma pärast sõnavõistlust järgmise kirja: „Lugesin tänasest Postimehest sõnavõistluse tulemustest. Jäi silma *üleilmastumine* ehk *ülmastumine*. Minu arvates oleks parem ja suupärasem nende asemel *ilmamine* (tegasõna *ilmama*). Pole vaja seda *ület* ega ka *-stumist*. Kui võimalik, palun kaaluda ka seda varianti.” Vastasin, et žürii on kaalunud, sest *ilmamise* sõna pakkusid võistlusel kolm inimest. Paraku tuleb arvestada paariga *globaliseerimine* ja *globaliseerumine*. Seega vastaks *ilmamine* esimesele, aga teine oleks tuletussüsteemi kohaselt *ilmumine*, mis on juba koormatud muude tähendustega. *Ilmumise* tähenduse põhisisu ei annaks ennast kohandada *globaliseerumisega*.

Võrdleme neid juhtumeid võidusõnaga *lõimimine*, kus raskusteta on olemas verbipaar *lõimima* ja *lõimuma*, tuletis *lõiming*, liitsõnad esiosaga *lõimimis-* ja *lõimumis-* või järelosaga *-lõimimine*, *-lõimumine*, *-lõiming* (*eurolõimimine*, *eurolõimumine*, *eurolõiming*, *taaslõimumine* ühiskonda).

Teine nõutav omadus on *süsteemivõime* – eriti oluline terminite puhul, aga harilikult meeldib see keelekasutajaile ka üldsõnade puhul. Näiteks on kuunimetused *jaanuar*, *veebruar*, *märts*, *aprill* jne, aga pole sugugi harv nähtus, et nende asemel öeldakse pikemalt *jaanuarikuu*, *veebruarikuu*, *märtsikuu*, *aprillikuu* jne. Järelosaga *kuu* on nagu tahtmine näidata nende kuulumist kuude hulka. Kui sõnal on süstee-

mivõime, siis paistab temast läbi tähistatava mõiste koht teiste mõistete hulgas. Süsteemivõime eelduseks on eelkäsitletud moodustuvõime.

Seetõttu on arusaadav, et *ad hoc*-komisjonile (~ komiteele) vastet otsides jäi žürii pilk peatuma eelkõige liitsõnadele järelosaga *-komisjon* (*-komitee*) ning *struktuurifondi* puhul ei võlunud *abiro*, *fondesubil*, *harutengel*, *jõufa*, *kirtam*, *koduns*, *liimu*, *lonta*, *migeldus*, *rahamägi*, *struund*, *tidelivinks*, *toetusjagati* ja kümned teised seesugused, vaid silma hakkasid kõige lihtsamad liitsõnalahendused, kus säilis järelosa *-fond* (ehk *-rahastu*). Sisutäpsemaks tuli muuta üksnes esi-osa ning esimese näite puhul valiti välja *sihtkomisjon* (~ *sihtkomitee*), teise puhul *tõukefond*. Ei kahjustatud keelendite süsteemiomadusi.

7. Valikul tuleb jälgida semantikat ehk tähenduseseid.

Siin on suured võimalused uurida seoseid kolmnurgas ABC, kus A on sõnalist väljendust oodanud nähtus, B – sõna otsinud inimese teadvuses tekkinud kujutus sellest nähtusest ja C – tema valitud tähistaja ehk keeleline väljendus. Žüriil olid olemas A ja C, kuid B nende vahel (inimese arusaam mõistest) oli üksnes aimatav. Suhteliselt vähe olid ju võistlejad esitanud põhjendusi, mis oleksid nende mõttekäigust rohkem aimu andnud. Aga sageli ütleski valitud lahendus

juba kõik ära. Näiteks leidis kaks võistlejat, et subsidiaarsus pole midagi uut, aga ühe arvates oli see *demagoogia* ja teise arvates *demokraatia*.

Järgnevalt demonstreerigu üksainus näide, kuivõrd erinevalt said inimesed aru võistlusel sõnu ootavatest mõistetest. Muidugi on taustaks erisugused arusaamad maailma asjust üldse. Pakkumustes väljendub üsna selgesti, mida igaüks väljendada tahab, mida peamiseks kujutleb.

Nulltolerants on missuguse tahes ühiskonnavaenuliku käitumise mittelubamine. Selle mõiste jaoks parema sõna otsinguid oli üle 400, aga reastan siinjuures ainult mõnikümmend näidet, liikudes leebema suhtumise poolt karmi käe poole. *Sõprusliit, vaenstop, vihakeeld, empaatiline rahu, kõiksallivus, eluhoidlus, ideaali orjad, kaasalöömine* – nende pakkumuste juurde tuleks panna suur küsimärk, sest mõistetest arusaamine on liiga positiivses nihkes (et mitte öelda: metsas). Edasi läheb selgemaks, mõistesisule lähemale: *tavade järgimise nõue, ühiskonna valve, hälbesulg, ühisvits, tuhveldamine, tõrksataltsutamine, kurjatõrksus, märulisallimatus*. Siis tuleb hulk liitsõnapakkumisi, mille esiosa on *null-* (*nullhoiak, nullkäitumine, nullsallimatus ja nullsallivus, nullsoosing, nullstreik, nullveto* jm) ning tore seeria *null-järel* osaga (*kaaginull, pullinull, pätinull, sulinull, võllanull*). Ei puudu ka igasugused kombineeringud *null-tüvest*, nagu *nulens, nulland, nuller, nullos, nullto, nulne, nultavus, nults*. Konkreetseid isikuid peavad silmas *antiladen* ja *bushism*. Näiterida jõuab välja karmi käe poliitikani: *absoluutsallimatus, seadusevankumatus, üldmalk, karmkord, vangipane, tingimusteta sallimatus, täistõrje, puuga pähe, lõuad!, kill 'em all, tapan kaikki*. Meenutagem, et alustasime seda näiterida *sõprusliiduga*. Nii palju siis arusaamise võimalustest ja pakkumistest valgest mustani.

Lõpetuseks väike valik vaimukaid pakkumusi

ad hoc-komisjon – *sekskomitee* [kus seks olevat selleks], *targutajad*
hunnikus, wash and go!

globaliseerumine – *lauslaimamine, kerakiirendus*

integratsioon – *puslestumine, suppkeetus, karlimine* ehk *karlistumine*
[Karl Suure järgi], *ühistaandus*

nulltolerants – *sosieteedile mittelubatav biheiviorism*

opt-in olgu *assamalla* ja *opt-out* olgu *assamilla* [n-ö sisseminekulahing *a*-ga ja väljatulekulahing *i*-ga]

struktuurifondid – *neljanäljapuder* [neid fonde on neli], *alajahtumise ühiskassa, külakasiino, ruttamiseurod, hapud viinamarjad, rahapada, suur arenemine inimrahva poolt*

twinning – *euro-peiari lähetus, kupeldamine, brüsseli kaksikud, aju-pesu, ammetamine, karvakäpa sündroom, kubjas* [Selle mõiste puhul on kõige rohkem iroonilisi lahendusi, kust saab kuulda, mida eesti rahvas euroõpetajate kohalesaatmisest arvab.]

valitsusväline organisatsioon – *laaritu organisatsioon, rahva pulament, Toomjalg, viiolimängijad*

ühenduse *acquis* – *seadustekott, seadusepott, õigusekatel, elujuurikas, europiibel, eurotalmud, euroüdi*

Seega võime lõpetada optimistlikult. Rahvas, kel on nii hea huumoritunne, nii irooniline pilk maailma ja iseenda peale, väärrib, et tema ja ta keel veel kaua vastu peaksid.

¹ Vt ka: K. Kerge, Kahe sõnavõistluse rikkalik saak. – Eesti Päevaleht 13.12.2002.

² Neid mõisteid on eesti keeleteaduses käsitlenud Henn Saari, vt H. Saari, Omasõna ja võõrsõna paarid eesti oskussõnavaras. – Keel ja Kirjandus 1981, nr 5, lk 282 jj.